

УДК 37(09)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОГРЕСИВНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ОСВІТИ ПІВДНЯ
УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ ст. У РОЗВИТКУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Пєнов В.В.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна, Одеса

Метою статті є аналіз діяльності прогресивних представників освіти південного краю України кінця ХІХ ст. у розвитку валеологічної освіти відповідно до історичних особливостей розвитку Півдня України в ХІХст., що впливали на розвиток освіти регіону.

Автор приходиться до висновку, що починаючи з 80-х – 90-х років ХІХ століття практична діяльність прогресивних представників освіти Південного краю створювала умови для активного використання у шкільній практиці навчальних закладів дисциплін спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я, що було одним з компонентів валеологічної освіти; провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією в боротьбі з загальнодержавними консервативними поглядами, було запропоновано демократичний підхід в процесі валеологічної освіти учнівської молоді, окреслювались певні елементи змісту валеологічної освіти, визначались основні форми та шляхи її впровадження в навчально-виховному процесі школи.

Ключові слова: валеологічна освіта, валеологічне виховання, зміст, форми, методи валеологічної освіти, прогресивні представники освіти, валеологічні цінності.

Pienov V. V. The activity of progressive representatives of education in southern lands of ukraine in the late nineteenth century in the

development of the valeological education/ Odessa I.I. Mechnykov National University, Ukraine, Odessa

The aim of the article is to analyse the activity of progressive representatives of education in the southern lands of Ukraine in the late nineteenth century in the development of the valeological education in accordance with the historical features of the South of Ukraine in XIX century, which affected the development of education in the region.

The author concludes that since the 80's - 90's of the nineteenth century the practical activity of progressive representatives of education of southern edge created the conditions for active use in school practice the educational courses aimed at strengthening and preservation of health, which was one of the components of the valeological education; leading teachers, scholars and intellectuals, in the fight against national conservative views, proposed the democratic approach in the process of valeological education for students, described certain elements of the content of valeological education, defined the basic forms and ways of its implementation in the educational process of the school.

Keywords: valeological education, valeological upbringing, content, forms, methods of valeological education, progressive representatives of education, valeological values.

Вступ. Одним із показників високого потенціалу людини є її здоров'я як найбільша соціальна цінність. Проблема збереження здоров'я людини й забезпечення оздоровчої роботи серед населення – прерогатива не лише системи охорони здоров'я, а всієї держави. Переосмислення методів, форм, засобів навчання і виховання, які успішно застосовувалися в минулому, значно підвищуватиме рівень зацікавленості громадян освітніми системами, що сприяють охороні власного здоров'я, розвитку фізичної культури та валеологічної підготовки молодих людей.

Розвиток валеологічної освіти в Україні є актуальною для дослідження проблемою, якою займалися в різні часи Г. Апанасенко, С. Громбах, Г. Голобородько, Г. Даниленко, М. Зубалій, Ю. Лисицин, В. Сухомлинський, Л. Сущенко та ін.

У контексті розгляду проблеми ключовими є дослідження І. Андрухіва, М. Пантюка, Б. Савчука щодо діяльності молодіжних товариств на південноукраїнських землях, як чинника розвитку валеологічної освіти.

Важливість орієнтації в освіті на валеологічні цінності обґрунтовано О. Вишневським, О. Сухомлинською, Г. Тарасенко та ін. Питання формування здорового способу життя особистості досліджуються у дисертаціях С. Закопайло, О. Жабокрицької. Водночас можна стверджувати, що проблема валеологічної освіти на Півдні України поки що не стала предметом спеціального дослідження. Тому **метою** статті є висвітлення, на основі історико-педагогічного аналізу, діяльності прогресивних представників освіти Південного краю кінця XIX ст. та їх ролі у розвитку валеологічної освіти.

Сьогодні геополітичний поділ України визначає „Південь України” як області, прикордонні Чорному морю. При цьому йдеться про територію Херсонської та частково Катеринославської і Таврійської губерній – сучасні Херсонську, Миколаївську, Одеську області, що входили у XIX – на початку XX століття до складу Херсонської губернії (за адміністративним розподілом 1803 року).

Зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях зумовлювався формуванням та поширенням руху за здоров'я, специфіка якого полягає в організації товариств, гуртків де розглядалося питання підготовки молоді до життя, у вдосконаленні роботи школи, родини.

У зміст валеологічної освіти включатимемо, окрім інформації у вигляді навчальних знань, умінь і навичок, що стосуються охорони здоров'я, зміст валеологічного виховання у вигляді ставлення молодих людей до інформації відповідного спрямування (як певні погляди, уявлення, переконання, ідеали, судження, оцінки тощо).

Зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях складався у рамках виховання шанобливого ставлення до національних цінностей, громадських почуттів, формування характеру й індивідуальності дітей, їх духовного та фізичного здоров'я.

Друга половина XIX століття відзначалась соціальними змінами в устрої держави (відміна кріпосного права – 1861 рік), зумовивши кардинальні перетворення в суспільному, економічному та політичному житті народу і держави, що переходила до капіталістичного способу існування.

У цих умовах динаміка відкриття та розвитку середньої ланки освіти була віддзеркалюванням специфіки розвитку регіонів. Так, Південь України став центром зародження і розвитку нових педагогічних ідей. Зазначимо, що прогресивна педагогічна думка цього регіону формувалась на основі національного самоутвердження і національно-визвольної боротьби на протидію становій системі освіти і виховання, феодально-клерикальній ідеології.

Чільне місце у розвитку педагогічної думки та освіти не тільки Півдня України, а й усієї країни належить Миколі Івановичу Пирогову (1810-1881).

Працюючи попечителем Одеського навчального округу на Півдні України (1856-1858рр.), М. Пирогов започаткував широкий громадсько-просвітницький рух, основою якого були ідеї гуманітаризації освіти, людяності як нових засад педагогічного процесу в школі на протидію утилітаризму, догматизму, бюрократизму в освіті й у вихованні.

Поштовхом до цього процесу стала стаття М. Пирогова “Питання життя”, видана в “Морском сборнике” в 1856 році. Вона привернула до себе увагу всієї прогресивної громадськості країни, привнесла в педагогічну теорію новий інтерес щодо розв’язання тогочасних проблем [3, с. 349].

Під впливом ідей і безпосередньої практичної діяльності М. Пирогова освіта Півдня України розвивалась випереджальними темпами в межах усієї країни, і не лише щодо кількості чоловічих та жіночих гімназій, а й реальних училищ, земських початкових шкіл, громадських і приватних навчальних закладів. Учений був також виразником тих вимог в галузі освіти, культури та просвітництва, котрі існували в Південному регіоні [4, с. 2 – 11].

У своїх працях М. Пирогов піддав критиці становий характер системи навчання, розробив кілька планів реформування Рішельєвського лицю. Завдяки його наполегливості й послідовності цей навчальний заклад набув статусу Новоросійського університету, ставши осередком середньої й вищої освіти на Півдні України.

У своїх роботах видатний педагог наголошував, що “школа повинна готувати свідомих членів суспільства, здатних не пристосовуватись до життєвого зла, а боротися з ним”. Він наголошував, що “всі, готуючись бути корисними громадянами суспільства, повинні навчитися бути людьми” [10, с. 21].

Одним з питань, яке порушував М. Пирогов, було валеологічне виховання молоді. Хоча ми не маємо спеціальних робіт автора з цієї проблеми, однак у його статтях “Питання життя”, “Бути чи здаватися”, знаходимо чимало відомостей про погляди науковця на валеологічне виховання. Відстоюючи ідею планомірного впливу на духовний та фізичний світ дитини, М. Пирогов у своїх висловлюваннях щодо валеології в освіті розвивав думку про необхідність виховувати людину

внутрішньо зібрану, активну, здорову і працьовиту для користі Батьківщини [10, с. 3].

Прогресивні педагогічні ідеї пропагував на Півдні України І. Деркачов (1834-1916), який у 60-70 роках ХІХ століття працював викладачем у гімназіях та училищах Севастополя, Одеси, Херсона, Єлисаветграда.

Займаючись проблемами дидактики, І. Деркачов організував експериментальний клас наочного навчання при Симферопольській гімназії. Результати проведених досліджень узагальнено в його книзі "Наочне навчання". Педагог надавав суттєвого значення розвитку в дітей спостережливості, інтересу до природи тощо. Не останнє місце в працях І. Деркачова посідало питання зміцнення духовного та фізичного здоров'я молоді. Педагог вважав, що фізична краса формує та розвиває смаки та вподобання підлітків, роблячи душу дитини сприятливою до красивого та здорового тіла [7].

Однією з найяскравіших постатей на педагогічному подіумі Півдня України був А. Арцимович, який із 1862 року посідав посаду попечителя Одеського навчального округу. Прихильник ідей М. Бунакова, Євтушенка, М. Корфа, М. Пирогова та інших, він наголошував на введенні такої системи освіти, яка б "змушувала дитину думати і віддавати собі звіт стосовно навколишнього середовища, щоденного життя" [10, с. 3].

Багато в чому педагогічні погляди А. Арцимовича збігались із ідеями В. Варенцова, який у той же період був на посаді інспектора Одеського навчального округу (раніше директор Керченської гімназії). Ділові стосунки між ними, ґрунтуючись на довірі та взаємопідтримці, переросли в дружні, вони стали справжніми однодумцями та соратниками.

Завдяки плідній діяльності цих двох педагогів та їх однодумців було організовано та проведено два педагогічних з'їзди в м. Одесі, що стали помітними подіями не тільки південного краю, а й усієї загальнодержавної системи освіти. Проведені з'їзди 1864 та 1865 років розглядали безліч питань, одним із яких було валеологічне виховання дитини.

Активну участь в обговоренні зазначених питань брав В. Варенцов, наголошуючи, що потрібно поєднати процес навчання та виховання, де не останнє місце посідали б дисципліни, що спрямовані на виховання здорової особистості, котрі містить загальна програма, і ті, що винесено на вивчення у позашкільний час. Педагог був переконаний, що фізичне здоров'я молоді багато в чому залежить від тих предметів, що викладаються у гімназіях, однак значне навантаження загальними програмами та час, виділений на їх вивчення, не сприяють гармонійному розвитку дитини, особливо її переконань, щодо здорового способу життя [7]. Думку В. Варенцова підтримувало багато учасників з'їзду, серед них директор Херсонської гімназії М. Каленко, директор Катеринославської гімназії В. Гордієвський та багато інших директорів і учителів [7, с. 74].

Суттєвий вплив на розвиток педагогіки Південного краю зробили викладачі Новоросійського університету. Такі постаті, як професори Клоковський, І. Слежинський, М. Ланге та багато інших, які виступали проти класичної освіти, намагалися своїми працями вплинути на реформування планів та програм середньої школи. Так професор І. Слежинський зазначав, що середня школа повинна давати "не лише знання, а й певне валеологічне виховання" [1, с. 27], складовою частиною якого вважали фізичне виховання.

Професор М. Ланге, працюючи викладачем педагогіки в жіночій гімназії м. Одеси, спрямовував засвоєння цього предмету на

гармонійний розвиток дитини, де обов'язковим було валеологічне виховання особистості, пропонуючи використовувати позашкільні заходи цього напрямку [7, с. 30].

З Півднем України пов'язана діяльність талановитого діяча народної освіти, професора педагогіки, автора книг, підручників, методичних посібників О. Музиченка, який після закінчення Ніжинського інституту працював викладачем російської словесності в Одеській 4-й гімназії, де набував наукового досвіду під керівництвом відомого психолога і педагога, професора Новоросійського університету М. Ланге [7].

У своїй педагогічній діяльності О. Музиченко неодноразово звертав увагу на розвиток валеологічних переконань учнів. Він уважав, що валеологічне виховання є невід'ємною складовою освіти молоді, де значне місце посідають предмети фізкультурного циклу. Однак, на його думку, потрібно більш глибоке і досконале вивчення культурної спадщини минулого і введення спеціальних предметів (наприклад, історії фізичної культури), що сприяло б загальному розвитку учнів [7, с. 162].

З відкриттям земств на Півдні України починається новий етап розвитку народної освіти; одним з представників прогресивно спрямованої частини населення був барон М. Корф. Завдяки його діяльності в Херсоні в 1881 році проводився педагогічний з'їзд, де розглядалися питання початкової і середньої школи [7, с. 27].

Педагог уважав, що однією із цілей виховання в загальноосвітній школі є "підготовка людини і при тому людини розвиненої і фізично, і духовно" [7, с.193], школа повинна всіляко сприяти зміцненню фізичних сил і розвитку валеологічних переконань. Це допоможе вчителю відволікти учня від рутинної праці й сформувати валеологічні переконання.

О. Флеров працював 65 років учителем середніх навчальних закладів Півдня України, а з 1888 року викладачем словесності в Рішельєвському ліцеї. Педагог уважав, що школа повинна сприяти розвитку душевної енергії дитини. “Навчальний матеріал має сприяти вдумливості й захоплювати кращі сторони внутрішнього світу” [8, с. 4].

Використання предметів валеологічного циклу педагог вважав невід’ємною складовою навчального процесу [8].

Педагогом – новатором, життєвий шлях якого пройшов на Півдні України, був А. Готалов–Готліб. Після закінчення Новоросійського університету він працював у Ялтинській гімназії, де розробив новий план приміщення для навчальних цілей і для пансіону.

Педагог був прибічником наочності, тому організовані ним учнівські гуртки та екскурсії давали плідні наслідки із валеологічного розвитку. Він розглядав учнівський колектив як одне ціле, центром діяльності якого був фізичний розвиток учнів.

Розповсюджувачами ідей валеологічного виховання, що прогресивно впливали на розвиток педагогічної думки Півдня України, були О. Волошин, Я. Зеленкевич (Чепіга), О. Русов, С. Русова, М. Скрипник, С. Черкасенко та багато інших, які наголошували на тому, що валеологічне виховання дитини є обов’язковою складовою навчального процесу [7, с. 136].

Унаслідок того, що педагоги, прогресивні діячі отримали можливість вільно обговорювати та брати участь в розв’язанні проблеми валеологічного виховання, з’являється чимала кількість науково-методичної літератури. Це певною мірою свідчить про зацікавленість громадськості у вирішенні цього питання.

Проблема теоретичного обґрунтування валеологічного виховання розв’язувалась багатьма видатними науковцями. Так В. Острогорський у своїх “Листах про виховання”, висвітлює основні напрями фізичного

розвитку особистості, що, на його думку, є однією із сторін добре вихованої людини [5, с. 61]. Виділимо теоретичні розробки з естетики Є. Водовозова, К. Ерберга, П. Покровського, Л. Сонетті. Праці цих учених теоретично доводили необхідність валеологічного виховання і асоціювали валеологію із здоровозбережувальним напрямом виховного процесу.

Висновки. Таким чином, провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією в боротьбі з загальнодержавними консервативними поглядами, було запропоновано демократичний підхід в процесі валеологічної освіти учнівської молоді. Окреслювались певні елементи змісту валеологічної освіти, визначались основні форми та шляхи її впровадження в навчально-виховному процесі школи.

Починаючи з 80-х – 90-х років XIX століття практична діяльність прогресивних представників освіти Південного краю створювала умови для активного використання у шкільній практиці навчальних закладів дисциплін спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я, що були одним з компонентів валеологічної освіти. Закладені підвалини, що визначали валеологічне виховання як складову навчально-виховного процесу в усіх навчальних закладах держави, впливали не тільки на всебічність розвитку, а й сприяли формуванню здорового способу життя та задовольняли духовні потреби учнів.

Література:

- 1. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа: Из опыта кадетских корпусов и военных гимназий в России / Н.И. Алпатов. – М.: Учпедгиз, 1958. – 138 с.*
- 2. Андрієвський І.С. Классическое и реальное образование/ И.С. Андрієвський. – Глухов, 1900. – 52 с.*

3. *Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Ред.кол.: Шадриков В.Д., Васильев Ю.В., Василькова Ю.В. и др. – М.: Педагогика, 1990. – 603 с.*
4. *Борисов Н.И. Вопросы школьной статистики / Н.И. Борисов. – Херсон: Тип. Ходушиной О.Д., 1896. – 14 с.*
5. *Вечер // Юг. – 1912. – 25 июля*
6. *Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студ. вищ. навч. закладів / Омелян Вишневський; М-во освіти і науки України. – Вид. 2-е, доопр. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. – 608 с.*
7. *Герценштейн Г.Г. Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде, собранные членом Херсонского уездного Совета училищ и земской управы, 1865–1874 / Г.Г.Герценштейн. – Херсон: Изд-во Херсонского уездного земства, 1874. – 647 с.*
8. *Инда Ф. Об открытии С/Х курсов при Херсонской второй женской гимназии / Ф. Инда // Юг. – 1905. – 4 сентября. – С. 12.*
9. *Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802 – 1902) / С.В. Рождественский. – СПб, 1902. – 785 с.*
10. *Ходатайство Его Высочайшему Величеству о преобразовании Ришельевского лицея в Новороссийский университет (1861) // ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 73. – 27 арк.*

References:

1. *Alpatov N.I. Uchebno-vospitatelnaya rabota v dorevolyutsyonnoy shkole ynternatnoho typu: Iz opita kadetskyh korpusov y voennyh hymnazyu v Rossyy / N.Y. Alpatov. - M.: Uchpedhyz, 1958. - 138 p.*
2. *Andryevskyy Y.S. Klassycheskoe and realnoe obrazovanie / Y.S. Andryevskyy. - Glukhov, 1900. - 52 p.*

3. *Antolohyya pedahohycheskoy mysly Rossyy vtoroy poloviny XIX – nachala XX v. / Red.kol.: Shadrykov V.D., Vasilyev U.V., Vasylkova U.V. y dr. - M.: Pedagogika, 1990. - 603 p.*
4. *Borysov N.I. Voprosy shkolnoy statistiky / N.I. Borisov. – Herson: Typ. Hodushynoy O.D., 1896. - 14 p.*
5. *Vecher // Yug. - 1912. - 25 iyul*
6. *Vshnevskyy O. Teoretichni osnovy suchasnoy ukrainskoy pedahohiku: posibnik dlya stud. vish. navch. zakladiv / Omelian Wisniewski; M-vo osvity y nauky Ukrainy. - Vid. 2-e, doopr. Y dop. – Drohobych: Kolo, 2006. - 608 p.*
7. *Hertsenshteyn G.G. Materialy po delu narodnoho obrazovaniya v Hersonskom uyezde, sobranniye chlenom Hersonskoho uyezdnoho Soveta uchilisch y zemskoy upravy, 1865 - 1874 / H.H. Hertsenshteyn. - Herson: Izdatel'stvo uezdnoho Hersonskoho Zemstva, 1874. - 647 p.*
8. *Ynda F. ob otkritiy C/X kursov pry Hersonskoy vtoroy zhenskoy himnasiy / F. Ynda // Yug. - 1905 – 4 sentyabrya. - P. 12.*
9. *Rozhdestvenskyy S.V. Istoricheskiy obzor deyatel'nosti Ministerstva Narodnoho Prosvescheniya (1802 - 1902) / S.V. Rozhdestvenskyy. - SPb, 1902. - 785 p.*
10. *Hodataystvo Yevo Visochayshemu Velichestvu o preobrazovaniy Ryshelevskoho lyzeya v Novorossiyskiy Universitet (1861) // DAOO. - F. 44 - Op. 1. - Spr. 73 - 27 ark.*